

En ... hoe gaat het met de theologie?

Prof. dr. F. G. Immink

Ter gelegenheid van de achtste Dies Natalis van de PThU

11 december 2014

Mijn eerste vergadering in de functie van rector was 2 september 2003, van het toenmalige *Hervormd Theologisch Wetenschappelijk Instituut*. In die tijd waren er nog *Samen-Op-Weg* kerken en Hervormde Kerkelijke Opleidingen bij de openbare staatsfaculteiten – en, jawel, in de zogenaamde *duplex ordo* constructie. Vandaag voelt dat als een ver verleden. Op de agenda stond o.a. de herplaatsing van het personeel van de toen inmiddels gesloten Kerkelijke Opleiding in Groningen. Een deel van het personeel was afgevoerd en het overige deel moest in Utrecht en Leiden worden ondergebracht. Nu bekleed ik zelf een leerstoel in Groningen, weliswaar niet in een *duplex ordo* constructie, maar toch. Het kan verkeren.

Herpositionering, krimp, samenwerkingsverbanden, verplaatsing – dat was gedurende mijn rectoraatsperiode eigenlijk voortdurend aan de orde. In oktober jl. hebben we de balans opgemaakt van de personele bezetting in Amsterdam en Groningen. Op de achtergrond speelde steeds de vraag: Hoe ziet het curriculum van de theologie er uit? Wat zijn de noodzakelijke vakgebieden waaruit de theologie is samengesteld? Wie zijn onze samenwerkingspartners? Waar gaat het eigenlijk over in de theologie?

Een ver verleden?

Wat kwam er zoal langs op de bestuurstafel? In die eerste periode waren we als bestuur vaak in overleg over de gevolgen van het bachelor-masterstelsel voor de positie van de Kerkelijke Opleiding. Hoe ziet het curriculum er uit, welke ingangseisen stellen we aan de ambtsopleiding, hoe regelen we de bevoegdheden van de kerkelijke hoogleraren en docenten in de staatsopleiding?

Een voor mij gedenkwaardig gesprek vond plaats op 31 januari 2005. Op die dag werden we in Den Haag ontvangen op het ministerie van OCW vanwege de voorgenomen wijzigingen in het bekostigingsstelsel en een wijziging van de Wet op het Hoger Onderwijs. Toen ik (samen met Dominique de Boer) het gebouw uitliep, realiseerde ik me dat het einde van de *duplex ordo* in zicht kwam. De Kerkelijke Opleiding was in de wet verankerd via de figuur van de kerkelijk hoogleraar. De overheid voelde er niets voor om die wetsbepaling te handhaven in het nieuwe stelsel.

Toen is er snel een grondige bezinning op gang gekomen. Na rijp beraad hebben we besloten om de kerkelijke opleiding te verzelfstandigen tot een masteropleiding gemeentepredikant. Die keuze heb ik ervaren als het meest ingrijpende besluit uit mijn hele bestuursperiode. Het was het einde van de *duplex ordo*. Vervolgens gingen de ontwikkelingen in een rap tempo. Al vrij snel werd duidelijk dat de drie opleidingen die uitgingen van de ondertussen gefuseerde Protestantse

Kerk in Nederland de handen ineem moesten slaan. En zo werden in de loop van 2005 al de eerste stappen gezet in de richting van de PThU. Op 1 januari 2007 was de PThU een feit.

Recente discussies

Van meer recente datum is het gesprek met de verkenningcommissie *Theologie en Religiestudies* van de KNAW op 15 september 2014. Tijdens dat gesprek dacht ik: de tijden zijn veranderd, we zitten in een nieuwe constellatie, maar dezelfde thema's liggen nog steeds op tafel. Om het gesprek op gang te krijgen werden ons enkele prikkelende stellingen voorgeschoteld.

De Nederlandse academische wereld kan bestaan zonder opleidingen op het gebied van theologie en religiewetenschappen. Wie theologie wil studeren kan terecht bij kerkelijke (ambts)opleidingen en wie in religie geïnteresseerd is, kan terecht bij andere disciplines (antropologie, cultuurwetenschappen, geschiedenis, Midden-Oostenstudies).

De suggestie wordt dus gewekt dat je aan de ene kant kerkelijke ambtsopleidingen hebt en dat er aan de andere kant genoeg academische disciplines zijn (zoals antropologie en cultuurwetenschappen) die religie bestuderen. Dus een soort boedelscheiding tussen ambtsopleidingen die eigenlijk maar met één been in de wetenschap staan en gevestigde academische disciplines die met beide benen in de universiteit staan en ons kunnen vertellen wat het verschijnsel religie zoal behelst. U voelt wel aan, hiermee zouden faculteiten Godgeleerdheid en godsdienstwetenschap overbodig worden. En inderdaad, bij sommige brede universiteiten is het die kant opgegaan.

De tweede stelling op die bijeenkomst vond ik eigenlijk nog interessanter. Die luidde:

Voor de toekomst van religiewetenschappen en theologie is het noodzakelijk dat beide disciplines van elkaar worden losgekoppeld

Die stelling gaat er van uit dat theologie en religiewetenschappen duidelijker van elkaar onderscheiden zouden moeten worden. Over deze kwestie zijn de afgelopen jaren interessante gesprekken gevoerd. Het is namelijk zo dat de studierichting religiewetenschappen zich in de loop der jaren heeft verzelfstandigd en een behoorlijk marktaandeel heeft veroverd. Daarbij rees de vraag: als deze studenten hun bul ontvangen, moet daar dan wel op staan: "theologie en religiewetenschappen"?

Als ik het goed zie, hebben zich gaandeweg enkele verschuivingen voorgedaan. Faculteiten Godgeleerdheid van openbare universiteiten hebben vanouds een overwegend godsdienstwetenschappelijk profiel. Zowel in het onderwijs als in het onderzoek trad dat profiel op de voorgrond, maar toen wel in het totaalplaatje van een faculteit die zich primair richt op de bestudering van de christelijke godsdienst met aansluitend een kerkelijke ambtsopleiding. Gaandeweg heeft echter een verzelfstandiging en verbreding van religiestudies plaatsgevonden. En ik snap dat het helder is om twee onderscheiden labels te hebben: enerzijds theologie, anderzijds religiestudies. Toch pleit ik er voor om de studierichtingen binnen één departement of

faculteit te houden. Ten eerste zou het niet goed zijn voor de theologie als de godsdienstwetenschappelijke component teveel buiten beeld raakt en ten tweede vrees ik dat religiestudies zonder de nabijheid van de theologie moeilijk hard kan maken dat een noodzakelijke en eigensoortige encyclopedie van vakgebieden vereist is.

In het landschap van Theologie en Religiestudies heeft de PThU een duidelijk theologisch profiel. De PThU bestudeert de christelijke godsdienst en leidt predikanten op voor de Protestantse Kerk in Nederland. Wij beseffen dat het van belang is om nauw samen te werken met Faculteiten Godgeleerdheid die zijn ingebed in brede universiteiten met een complementair profiel. Daarom hebben we indertijd gekozen voor Amsterdam en voor Groningen. Met genoegen kijk ik terug op de gesprekken met de decanen van de Faculteit Godgeleerdheid van de VU en van de Faculteit Godgeleerdheid en godsdienstwetenschap van de RUG over de onderscheiden profielen van onze instellingen. In de notitie “Samen Sterk” hebben we verantwoording afgelegd aan de besturen. Het profiel van de PThU duiden we aan met de trefwoorden: *Geloof, kerk en wereldchristendom*.

Hoe gaat het met de theologie?

U merkt dat ik het thema voor vanmiddag enigszins anekdotisch aanvlieg. Dat is met de aard van deze samenkomst en mijn afscheid als rector gegeven.

Het thema is: *En ... hoe gaat het met de theologie?* Bij een dergelijk thema is het niet gepast om met de deur in huis te vallen. Ik kom, sommigen van u weten dat, uit een boerenfamilie uit Twente. Als ik bij mijn broer of bij mijn zus op het bedrijf kom, dan beland ik meestal aan de keukentafel. In zekere zin is de keukentafel het hart van het bedrijf. Misschien niet in bedrijfseconomische zin, maar wel in sociaal opzicht. Aan de keukentafel hoor je wat er omgaat en hoe het er bijstaat. Pas nadat er bij een kop koffie de nodige uitwisseling heeft plaatsgevonden en je al een klein beetje het vermoeden hebt hoe het er bij staat, vraag je: “en... hoe gaat het met de boerderij?” Dan heb je ondertussen al wel een idee van de marktprijzen, van de productiekosten, van de investeringen en de Europese regelgeving. En dan kun je ongeveer een antwoord verwachten als: “t giêt wà.” Zo kon mij op mijn beurt ook gevraagd worden: “en... hoe gaat het met de theologie?” Dan begon ik meestal ook met: “t giêt wà.” “Hoe giêt ‘t? Het giêt wà.” Nou, zult u denken, daar word je ook niet veel wijzer van. Dat klopt. Maar in zo’n gesprek gaat het er vooral om dat je zelf een beeld vormt van hoe het er bijstaat. Een totaalindruk wel te verstaan. En als je dan de deur uitgaat, moet je zelf de balans opmaken: gaat het nou goed, of niet? Vanmiddag maak ik u deelgenoot van enkele wederwaardigheden uit de afgelopen periode. En ik laat u meekijken in mijn eigen overwegingen inzake de theologie. Hopelijk krijgt u dan voldoende mee om aan het einde van mijn verhaal zelf de balans op te maken.

Theologie, wat voor wetenschap is dat eigenlijk?

De theologie is als wetenschapsgebied samengesteld uit verschillende disciplines. Dat overzicht van de verschillende vakgebieden, hun onderlinge samenhang en de aard van het vakgebied wordt vaak aangegeven met de term “encyclopedie der Godgeleerdheid”. Abraham Kuyper

publiceerde in 1894 zijn “Encyclopaedie der heilige Godgeleerdheid”.¹ In dit gebouw moet ik zijn naam toch wel één keer noemen vanmiddag. Bij dezen dan. Wat is het veld van onderzoek van de theologie en welke disciplines zijn daar voor nodig? U kunt zich wellicht voorstellen dat de theologie een leerstoel Oude Testament, een leerstoel Nieuwe Testament, een leerstoel kerkgeschiedenis heeft. Maar is het ook noodzakelijk om een leerstoel godsdienstfilosofie of godsdienstsociologie te hebben? En wat dacht u van een leerstoel interculturele theologie? In situaties van krimp liggen dit soort vragen op de bestuurstafel. Nog iets anders: wat dunkt u van de talen? Gaan we uit van de term “klassieke talen” of vinden we kennis van de “Bijbelse brontalen” voldoende? In het laatste geval valt niet alleen het Latijn buiten de boot, maar beperken we ons ook tot het nieuwtestamentisch Grieks. We gaan er dan van uit dat studenten de Griekse filosoof Plato niet hoeven te lezen. Inderdaad, de “Umwelt” van de Bijbel is dan minder toegankelijk. Hoe erg is dat?

Theologie in verbinding met praktijken

Het vakkenpakket waaruit de theologie is samengesteld, is geen toevalligheid of louter afhankelijk van de geldkraan. Om hier iets over te kunnen zeggen, gebruik ik de indeling van Friedrich Schleiermacher als een opstapje. Hij brengt de theologische studie in verband met de “Kirchenleitung”. Bij hem is dat een vrij breed begrip: het gaat om professionals die leiding geven aan geloofsgemeenschappen. Hij denkt dus vanuit het eindproduct: de afgestudeerde theoloog. Wat is er voor nodig om een goed opgeleide professional te worden? Daarvoor is *Praktische Theologie* nodig, zo zegt Schleiermacher. Hij noemt dat “die Krone (kruin) des theologisches Studium”.² De praktische theologie legt de verbinding met het concrete leven in het hier en nu. Daarnaast noemt hij twee andere aandachtsgebieden: de wijsgerige theologie en de historische theologie. De praktische theologie is de kruin, de wijsgerige theologie de wortel, en de historische theologie het eigenlijke lichaam. “Die historische Theologie ist sonach der eigentliche Körper des theologischen Studiums, welcher durch die philosophische Theologie mit der eigentlichen Wissenschaft, und durch die praktische mit dem tätigen christlichen Leben zusammenhängt.”³ De historische theologie valt bij hem wel heel breed uit. Daar valt bijvoorbeeld ook de dogmatiek onder. Het ontstaan en de voortgang van de christelijke godsdienst is bij hem één groot historisch proces. In onze indeling, die ik nog steeds een gouden vondst vind, maken we een duidelijker onderscheid tussen bronnenstudie en systematische vakken: *Sources*, *Beliefs* en *Practices*.

Wat ik van belang vind in de benadering van Schleiermacher is de gerichtheid van de theologie op concrete godsdienstige praktijken. In een recente studie heeft Martin Riesebrodt er op gewezen dat we godsdienst het beste kunnen opvatten als een complex van religieuze

¹ A. Kuyper, *Encyclopaedie der heilige Godgeleerdheid*, 3 dl., Amsterdam 1894

² Friedrich Schleiermacher, *Kurze Darstellung des theologischen Studiums zum Behuf einleitender Vorlesungen*, Darmstadt 1993 (Kritische Ausgabe Heinrich Scholz), voetnoot bij § 24

³ Schleiermacher, *K.D.*, § 28

praktijken.⁴ Godsdienst is niet primair een stelsel van overtuigingen, of een manier van leven. Aan de overtuigingen en het gedrag liggen praktijken ten grondslag.⁵ Wat we precies onder een praktijk verstaan, kan ik hier vandaag niet uit de doeken doen.⁶ Wel is van belang op te merken dat godsdienstige praktijken ook een sociale en culturele component hebben. Ze bestaan niet in een vacuüm.⁷ Verder is het van belang te beseffen dat praktijken een performatief karakter hebben. Het “heilige” gebeurt in de performance. Daar komt nog bij dat in de uitvoering van praktijken ook een stukje professionaliteit tot uitdrukking komt. Er is zoiets als de kunst van het uitvoeren.

Van belang is dus dat de theologie als wetenschap in directe verbinding staat met godsdienstige praktijken. Niet alleen in die zin dat die praktijken voorwerp van onderzoek kunnen zijn, maar zo dat de afgestudeerde theoloog *bekwaam* en *geschikt* is om in die praktijken een professionele leidinggevende rol te vervullen. Dat komt ook tot uitdrukking in de missie van de PThU: onze theologiebeoefening is verbonden met de voortgang van de christelijke geloofstraditie. We leiden predikanten op die als academische professionals verantwoord leiding kunnen geven aan geloofsgemeenschappen. Ik voeg er nog even iets aan toe. Bij de oprichting van de PThU is het een bewuste keuze geweest om het seminarie onderdeel van de universiteit te laten zijn. Dat past goed in het beeld van de theologie als academische wetenschap die professionals opleidt die bekwaam en geschikt zijn voor de praktijk.

Theologie als Godgeleerdheid

We kunnen ook nog op een andere manier naar de theologie kijken. Is het niet zo dat een faculteit theologie officieel *faculteit der Godgeleerdheid* heet? Zoals er faculteiten rechtsgeleerdheid zijn, zo zijn er ook faculteiten Godgeleerdheid. Theologie als wetenschap van God dus. Pannenberg: ‘Dass Gott der eigentliche Gegenstand der Theologie ist, lässt sich schon aus der Geschichte ihres Begriffs entnehmen.’⁸ Maar kan dat wel, God als voorwerp van wetenschap? Zou dat niet moeten zijn: wetenschap van *menselijke ervaringen* van God? Of nog terughoudender: van menselijke ervaringen die achteraf *geïnterpreteerd* worden als ervaringen van God? Reeds in de theologiebeoefening van de 18^e en 19^e eeuw waren er, vooral op het protestantse erf, ontwikkelingen die er toe leidden dat het object van de theologie verschoof van

⁴ Martin Riesebrodt, *Cultus als Heilsversprechen. Eine Theorie der Religionen*, München 2007, 113. ‘... Religion ein Komplex religiöser Praktiken, die auf der Prämisse der Existenz in der Regel unsichtbarer persönlicher oder unpersönlicher übermenschlicher Mächte beruhen.’

⁵ Miroslav Volf wijst er op dat overtuigingen en praktijken elkaar over en weer beïnvloeden. Zie Miroslav Volf, “Theology for a Way of Life”, in Miroslav Volf and C. Dorothy Bass (eds.), *Practicing Theology. Beliefs and Practices in Christian Life*, Grand Rapids 2002, 245-263

⁶ Gerrit Immink, “Theological Analysis of Religious Practices”, *International Journal of Practical Theology*, 18 (1) 2014, 130-132

⁷ Ingolf Dalferth, *Becoming Present. An Inquiry into the Christian Sense of the Presence of God*, Leuven 2006, 254. ‘Religions exist not *in vacuo*, but in cultures. They do so because it is *people* who are religious (or not religious), and people live their lives in complex human cultures. [...] To understand religions in their own terms is to understand the role they play in human life and culture.’

⁸ Wolfhart Pannenberg, *Wissenschaftstheorie und Theologie*, Frankfurt am Main 1973, 300

God naar de religieuze ervaring van mensen. Wetenschappelijke gerichtheid op *het verschijnsel religie*. Weliswaar de christelijke religie, maar toch religie. Zo werd gaandeweg het *Godsbegrip* teruggelegd in de antropologie. Als geen ander heeft Feuerbach dat scherp op formule gebracht. ‘Das Bewußtsein Gottes ist das Selbstbewußtsein des Menschen...’.⁹ Op deze manier wordt de mens de bakermat van de religie. Daar bleef het echter niet bij, want de Godsvoorstelling werd vervolgens opgevat als een projectie van de mens. God als *Gegenstand* is slechts projectie. De mens objectivert of extrapoleert het Goddelijke, maar in feite is dat iets subjectiefs, een product van het gemoed. God wordt weliswaar vereerd als een ‘andres von ihm unterschiednes, eignes Wesen’, maar dat is in feite een objectivering van het menselijke zelf.¹⁰ Zo is bidden ‘die Selbsttheilung des Menschen in zwei Wesen – ein Dialog des Menschen mit sich selbst...’.¹¹ Kortom, in de Europese Geestesgeschiedenis werd de godsdienstkritiek salonfähig en werd er openlijk gesproken over “de dood van God”.

De nadruk op de menselijke ervaring ging – vooral in de liberale protestantse theologie – tevens gepaard met stevige kritiek op het klassieke Godsbegrip. Dat zou te zeer een product zijn van het Griekse denken. Een mooi voorbeeld daarvan is de gedachte van de “Hellenisering” van het Christendom. Volgens Von Harnack kwam door de verstrengeling met het Griekse denken al vrij snel de wijsgerige metafysica de theologie binnenwandelen. Hierdoor werd de oorspronkelijke christelijke Godsvoorstelling verward met een metafysische afgod. Kortom, een vroeg *verval* van het christendom. Eigenlijk ging het al fout in de jongere geschriften van het Nieuwe Testament. Jammer eigenlijk, want het christelijke geloof zou oorspronkelijk vooral hebben bestaan uit oorspronkelijke *religieuze ervaringen* en christenen zouden indruk hebben gemaakt vanwege hun *zedelijke levenshouding*. Kortom, het christelijk geloof wordt gekenmerkt door *geestelijk leven* en *zedelijk handelen*. De eigenlijke zin van de religie, zo wordt de gedachtegang, ligt op het zedelijke vlak. En de historische Jezus was primair een ethisch-religieuze persoonlijkheid. Kritiek dus op de klassieke Godsvoorstelling en op het kerkelijk dogma en nadruk op het religieuze besef en op de goede levenswandel.¹²

Weet u wat ik zo interessant vind? Dat deze voorstelling bijna naadloos aansluit bij het gedachtegoed van de huisfilosoof Immanuel Kant die ondertussen regelmatig aanschuift aan de keukentafel van de liberale theologen. Ik citeer Kant:

Alles, was ausser dem guten Lebenswandel der Mensch noch tun zu können vermeint, um Gott wohlgefällig zu werden, ist bloßer Religionswahn und Afterdienst Gottes.¹³

⁹ Ludwig Feuerbach, *Das Wesen des Christentums*, Leipzig 1841, 18

¹⁰ Feuerbach, *Wesen des Christentums*, 20

¹¹ Feuerbach, *Wesen des Christentums*, 160

¹² Een kritische analyse biedt Wolhart Pannenberg, “Die Aufnahme des Philosophischen Gottesbegriff als dogmatisches Problem der frühchristlichen Theologie”, in : *Grundfragen systematischer Theologie. Gesammelte Aussätze*, Band 1, Göttingen 1971², 296-346

¹³ Immanuel Kant, *Die Religion innerhalb der Grenzen der blossen Vernunft*, *Kant Werke*, Band 7, HG Wilhelm Weischedel, Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft 1975, 842

Ik vat dit onderdeel even samen. Theologie als *wetenschap van God* – is die opvatting wel houdbaar? Het lijkt erop dat het zwaartepunt verschuift naar het menselijke zelf en dat ondertussen het Godsbegrip gezuiverd wordt van alle metafysica. Verdwijnt God van het toneel? Neen, dat niet, maar God wordt min of meer een gepersonaliseerde uitdrukking van het Goede.

Als de theologie de gedachte van de *Godgeleerdheid* – hoe lastig en complex die ook is – loslaat, dan komt het bestaansrecht van de theologie als zelfstandig wetenschapsgebied snel ter discussie te staan. Het verschijnsel religie, religieuze ervaringen en rituelen – dat alles kan toch ook prima bestudeerd worden door antropologen, psychologen en sociologen? Wolfhart Pannenberg heeft terecht opgemerkt dat de theologie van het toneel zal verdwijnen, zodra we het Godsbegrip louter opvatten als een projectie vanuit de antropologie.¹⁴

Om het beeld van de theologiebeoefening wat meer in evenwicht te brengen, merk ik nu eerst op dat de theologie als academische discipline zich uiteraard niet buiten de deur heeft laten zetten. Er zijn allerlei theologische en kerkelijke bewegingen geweest die beweerd hebben dat de theologie zich primair concentreert op *God-in-zijn-openbaring*. ‘Wir sind an die Offenbarung gewiesen ... weil wir in ihr die Wirklichkeit Gottes haben...; wer Gott ist und was für ein Gott er ist. Dies hängt mit dem Zweck der Offenbarung, der Bewirkung des Heils, der Erlösung zusammen.’¹⁵ Nu denkt u waarschijnlijk, dit zal wel een citaat van Karl Barth zijn. Nee, dat is niet zo. Het is van Hermann Cremer, overleden in 1903. Hij komt in de context van de 19^e eeuw op voor het eigensoortige karakter van de christelijke theologie en benadrukt dat God zich ontsluit in zijn openbaring. Trouwens, nu ik Barth toch even genoemd heb, wijs ik er zijdelings toch even op dat als hij zijn vertrekpunt in de openbaring neemt, dit niet betekent dat hij daarmee ontkent dat ‘Gods openbaring ook als menselijke religie en daarmee als een religie onder andere religies te verstaan is’.¹⁶ ‘In seiner Offenbarung ist Gott gegenwärtig mitten in der Welt menschlicher Religion.’¹⁷

Spreken over God

Tegen de achtergrond van de opmerkingen die ik zojuist maakte over de relatie tussen theologie en godsdienstige praktijken en over de theologie als Godgeleerdheid geef ik nu een aantal overwegingen van meer systematische aard. Het zijn korte overwegingen. Met slechts terloops hier en daar een kort argument.

¹⁴ Pannenberg, *Wissenschaftstheorie*, ‘Wenn nämlich der Gottesgedanke aus anderen Gegebenheiten erklärt, etwa als Projektion auf Anthropologie reduziert wird, dann verschwindet durch den Vollzug solcher Erklärung die Theologie in den Gegenstandshorizont einer anderen Disziplin, etwa der Anthropologie, der Psychologie oder Soziologie.’ 302

¹⁵ Hermann Cremer, *Die christliche Lehre von den Eigenschaften Gottes*, Gütersloh 1917² (heruitgegeven door D. Ernst Cremer), 16

¹⁶ Karl Barth, *Die Kirchliche Dogmatik*, I,2, Zürich 1960⁵, 309. ‘Leugnung dieses Satzes würde Leugnung der Menschlichkeit der Offenbarung, und dieses würde Leugnung der Offenbarung als solcher bedeuten.’

¹⁷ Barth, *K.D.*, 324

Christopf Schwöbel heeft er recentelijk op gewezen dat vrijheid van godsdienst o.a. inhoudt dat een godsdienstige gemeenschap het recht heeft op ‘die Selbstausslegung des religiösen Wahrheitsbewusstseins’.¹⁸ Volgens mij heeft de theologie daarin een belangrijke rol te spelen. Christelijke theologie heeft de intentie het geloof denkend te verstaan en publiekelijk te verantwoorden.¹⁹ *Geloof op zoek naar inzicht* – die slogan is diep verankerd is de christelijke traditie en is eeuwenlang de motor geweest voor academische theologiebeoefening. De doordenking en verantwoording vindt vandaag aan de dag plaats in een seculier milieu en in de directe nabijheid van niet-christelijke religies. De religieuze diversiteit en de soms conflictueuze spanning tussen godsdienstige groeperingen maakt de theologie beslist niet overbodig. Integendeel, in het huidig tijdsgewricht is het van belang om een godsdienst te verstaan en waar nodig te bekritisieren vanuit haar eigen zelf-verstaan en vanuit concrete praktijken.²⁰ Volgens mij doen de overheid en de universiteiten er goed aan om de theologie ook in de 21^e eeuw een rechtmatige plaats te gunnen in het academisch bestel.

Theologie als *Godgeleerdheid* roept uiteraard allerlei vragen op. Enerzijds kan de vraag naar God als voorwerp van wetenschap heel breed godsdienstwijsgerig en godsdienstwetenschappelijk opgevat worden, anderzijds kan de zaak van de theologie hierdoor juist heel specifiek toegespitst worden op de openbaring, of op de heilsgeschiedenis. Theologie, zo zou ik willen zeggen, maakt werk van *ons menselijk spreken over God*. Mensen spreken echter niet alleen *over* God, maar ook *tot* God (in het gebed bijvoorbeeld). Mensen brengen hun omgang met God in praktijk en die praktijken vinden niet alleen plaats achter de voordeur of in de binnenkamer. Bij het godsdienstige leven en bij praktijken hoort verder ook dat mensen zich op God beroepen.²¹ Tegenwoordig beseffen we maar al te goed dat zoiets een uiterst riskante onderneming kan worden. Maar we kunnen niet ontkennen dat in het godsdienstig taalgebruik God een sprekende en handelende God is. U kent wellicht de acclamatie in de liturgie na de Schriftlezing: *Zo spreekt de Heer*.

Eerst nog even iets over het woord “God”. Dat is een vrij algemene term, die zowel binnen als buiten de kerk in gebruik is. Als we “God” zeggen, noemen we dan iemand bij name? Wie geen onbekende is in de wereld van de theologie, weet dat de betekenis van het woord “God” en de

¹⁸ Christopf Schwöbel, “Wissenschaftliche Theologie. Ausbildung für die Praxis der Kirche an staatlichen Universitäten im religiös-weltanschaulichen Pluralismus”, in: Stefan Alkier/Hans Günther Heimbrock (Hg.), *Evangelische Theologie an Staatlichen Universitäten. Konzepte und Konstellationen Evangelischer Theologie und Religionsforschung*, Göttingen 2011, 66

¹⁹ Ingolf Dalferth, “Volles Grab, leerer Glaube?”, in: H.-J. Eckstein / M. Welker (Hg.), *Die Wirklichkeit der Auferstehung*, Neukirchen 2002, ‘... christliche Theologie ist die im Glauben selbst gründende gemeinsame Bemühung, den Glauben denkend zu verstehen und öffentlich zu verantworten.’ 281

²⁰ ‘For what is needed in coping with the dangers of religious diversity is not a rational religion that replaces particular historical religions but an attempt to rationalize historical religions by clarifying their defensible differences in public debate.’ Ingolf Dalferth, *Becoming Present*, 23

²¹ Philipp Stoellger, “Im Namen Gottes”, in: Ingolf U. Dalferth, Philipp Stoellger (Hg.), *Gott Nennen. Gottes Namen und Gott als Name*, Tübingen 2008, 249-285

verwijzing naar *God* complex is. Zo kent het Oude Testament een verscheidenheid aan namen en bijbehorende tradities van tekstbronnen.²² Voor iemand die daarin niet gespecialiseerd is, zoals ik, komen de overleveringen, ontwikkelingen en transformaties haast duizelingwekkend over. Enig houvast vind ik zelf in een tekst uit Exodus: ‘Ik ben aan Abraham, Isaak en Jacob verschenen als God, de ontzagwekkende, maar mijn naam HEER heb ik niet aan hen bekend gemaakt.’ (Ex. 6 : 2) Hier wordt een zinspelend gemaakt op een veelheid van oudere aanduidingen, terwijl in deze tekst de naam “Heer” als eigenaam wordt gebruikt. U weet wellicht dat in de Joodse traditie deze Godsnaam niet wordt uitgesproken. Dus een veelheid aan begrippen, maar ook de Naam als uitdrukking van Gods wezen, als geheimenis. Als wij “God” zeggen, kunnen wij met de taal uiteenlopende functies uitoefenen. We kunnen bijvoorbeeld beschrijven, uitbeelden, verwijzen, aanroepen, sacramenteel tegenwoordig stellen, enzovoorts. Met taal creëren we een metaforische en metafysische ruimte waarin God en mens elkaar ontmoeten.

Godgeleerdheid is niet alleen een kwestie van taal. Als we over of tot God spreken, dan benoemen we of verwijzen we naar de levende God. Tegelijk is dat spreken ingebed in concrete praktijken en menselijke ervaringen en overtuigingen. Hoe komt het toch dat er in de theologiebeoefening op dit punt zoveel controverse is? Het kan toch niet de bedoeling zijn dat we geloof en openbaring tegen elkaar uitspelen?

Ik waag een poging om er kort iets over te zeggen. Als u het mij vraagt, is de *asymmetrie* in de God – mens relatie in het geding. Het gaat om een betrekking, waarin de mens de ontvangende partij is. Of, om het iets anders te zeggen, waarin de prioriteit aan God toekomt. Nog weer anders: het is de Ander die ons aanspreekt. Dit is, zou ik denken, eigen aan de christelijke godsdienst. En ook eigen aan het Jodendom. Misschien is het wel kenmerkend voor het godsdienstige leven en godsdienstige praktijken als zodanig.

Ik citeer Hermann Cremer nog een keer: ‘Darum können wir von Gott nichts aussagen, was wir nicht objectiv durch sein Verhalten, subjectiv durch den dadurch bewirkten Glauben wissen, also so, dass die Priorität auf Seiten Gottes liegt.’²³

Hoort u liever een citaat uit de Bijbel? U kent vast de geschiedenis van Samuel: ‘Spreek, uw dienaar luistert’ (1 Sam. 3 : 10). Of Maria, de moeder van Jezus: ‘De Heer wil ik dienen: laat er met mij gebeuren wat u hebt gezegd.’ (Luc. 1 : 38) Of, pregnant uitgedrukt in de SV, ‘mij geschiede naar uw woord’.

Voor de postmodernen onder ons heb ik nog een ander citaat. In een artikel over bidden schrijft de filosoof Merold Westphal: bidden ‘is a deep, quite possibly the deepest decentering of the self, deep enough to begin dismantling, or if you like, deconstructing that burning preoccupation

²² Friedhelm Hartenstein, “Die Geschichte JHWHs im Spiegel seiner Namen”, in: Dalferth/Stoellger, *Gott nennen*, 73-95. ‘Der biblische Gottesname erweist sich auch durch die *präzise* Unschärfe, die das Tetragramm “umgibt”, als ein tief in der Geschichte verankertes Symbol, dessen Unauslotbarkeit zu denken gibt.’ 95

²³ Cremer, *Die christliche Lehre*, 9

with myself.²⁴ Die “decentering of the self” heeft volgens hem te maken met het spreken van God in termen van belofte en gebod.

Ons geloven in God en kennen van God is uiteraard diep verankerd in ons psychosociale leven. En ik zou zelfs niet willen ontkennen dat er ook heel wat projectie plaatsvindt als wij over God spreken. Maar het is wat anders te stellen dat God zelf een projectie is. In de godsdienstige praktijk wordt God gekend als werkzame Ander, als sprekend en handelend tegenover, als de Heilige. Bijbelse grondnoties als verbond, genade, schepping en verlossing duiden op de baanbrekende, scheppende, verlossende werkzaamheid van God.

Deze hele discussie over de werkelijkheid van God als persoonlijk tegenover kan soms wat abstract overkomen. Toch raakt het aan het geloof en aan het leven van alle dag. Het gaat om God die werkzaam tegenwoordig is en in geloof gekend wordt. Ingolf Dalferth merkt hierbij op: ‘the *sense of God’s presence* is inseparable from a life lived in a *mode of thanksgiving*, just as the *sense of God’s absence* is lived and experienced in a *mode of lament*.’²⁵ Leven voor het aangezicht van God is een leven in de hoop op redding en verlossing te midden van de ambiguïteit van ons bestaan en de verschrikkingen van deze wereld.

Tot slot

Ik ga afronden. Theologen moeten zich naar mijn overtuiging rekenschap geven van de betekenis van hun specifieke vakgebied voor kerkelijke en godsdienstige praktijken. Ook moeten ze zich rekenschap geven van de betekenis van hun vakgebied voor het spreken over God. Ik zou de stelling durven wagen dat wie dat niet wil of kan, zich beter geen theoloog kan noemen. Uiteraard kun je prima historicus, taalkundige of sociaal-wetenschapper zijn zonder theoloog te zijn. En binnen een theologische universiteit of faculteit is daar zeker ook plaats voor. Maar als onze vakgebieden samen de encyclopedie van de theologie vormen, dan moet elk vakgebied ook beoefend kunnen worden als theologie. Daarvoor is nodig dat binnen het vakgebied systematische vragen gesteld worden met betrekking tot hedendaagse godsdienstige praktijken en met betrekking tot het spreken over God. Dat is geen sinecure, want dan moeten we zowel het vak goed beheersen alsmede in staat zijn om theologische thema’s systematisch in te brengen. En het wordt pas echt spannend, als we dan ook nog het gesprek aandurven over de waarheidsclaims die in teksten of in praktijken tot uitdrukking komen.²⁶

²⁴ Merold Westphal, “Prayer as the Posture of the Decentered Self”, in: B.E. Benson / Norman Wirzba (eds.), *The Phenomenology of Prayer*, New York 2005, 15

²⁵ Dalferth, *Becoming present*, 41

²⁶ ‘If Christian beliefs ultimately ground Christian practices, theology cannot limit itself to explicating the significance of “God” and of what “God has done” for a way of life, but must concern itself with the disputed truth claims about God – and *do so precisely also for the sake of a way of life*.’ Miroslav Volf, “Theology for a Way of Life”, 261. Pannenberg: ‘Die Frage nach der Wahrheit des Christentums ist diskutierbar erst im Rahmen einer Wissenschaft, die nicht nur das Christentum, sondern auch die Wirklichkeit Gottes zu ihrem Thema hat. ...’ Pannenberg, *Wissenschaftstheorie*, 300. Zie voor de verschillende dimensies in geloofsuitspraken over God: Immink, “Theological Analysis”, 136-137

Vanmiddag heb ik u op een enigszins fragmentarische manier deelgenoot gemaakt van enkele wederwaardigheden op het gebied van de theologie. In mijn bestuurlijke functie als rector heb ik steeds getracht het academische karakter van de theologie hoog te houden in het besef dat de afgestudeerde theoloog bekwaam en geschikt dient te zijn om als predikant aan de slag te gaan in de kerk. De gerichtheid op concrete praktijken en de wetenschappelijke doordiening van het spreken over God zijn voor mij twee zijden van dezelfde medaille.

Nu ik terugtreed als rector, krijg ik tot aan mijn pensioen nog even de tijd om terug te keren op een deelgebied van de praktische theologie: de homiletiek – de preekkunde. Ik ga me nog verder verdiepen in de prediking en in het bidden. Het grondpatroon van dat onderzoek heeft wel enige raakvlakken met datgene wat vandaag aan de orde kwam. Om te kunnen preken, moeten we grondig luisteren naar wat God ons te zeggen heeft. Met een verwijzing naar Augustinus merkte Voetius al op: ‘Uw bidden is spreken tot God. Wanneer ge leest, spreekt God tot u...’²⁷

En ... hoe gaat het met de theologie? Ik weet niet hoe u er over denkt, maar als u het mij vraagt zou ik zeggen: ‘t giêt wà good. Van de gesprekken vroeger bij ons thuis aan de keukentafel herinner ik me dat het meestal geen lange gesprekken waren. Er werden ook nauwelijks conclusies getrokken. Op een bepaald moment klonken deze woorden: ‘kom, we gaan weer aan het werk’. En de mensen die op bezoek waren beseften dan: ‘het wordt tijd dat we maar weer eens opstappen’.

Vandaag hebben we een wisseling van de wacht. Fijn dat u allemaal gekomen bent. Op de PThU gaan we morgen gewoon weer aan de slag met ons werk. Wat de theologie betreft is er gelukkig genoeg werk aan de winkel.

Ik heb gezegd.

²⁷ Gisbertus Voetius, *De praktijk der Godzaligheid*, dl. II, Tekstuitgave met inleiding, vertaling en commentaar door Dr. C.A. de Niet, Utrecht 1996, 93